

Щекун О. А.,

*аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

Науковий керівник: Горєлова В. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

АВТОНОМІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛІЙ, ВИКЛИКІВ ТА НАСЛІДКІВ У МІЖНАРОДНОМУ ДОСВІДІ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Право на самовизначення є одним із ключових принципів міжнародного права, що забезпечує народам можливість визначати власний політичний статус і культурний розвиток. У цьому контексті автономія виступає як один із можливих механізмів, що дозволяє етнічним спільнотам реалізувати це право без порушення територіальної цілісності держави. Автономні утворення є важливим елементом сучасного державного управління, що сприяє збереженню національної єдності та забезпеченню прав місцевих громад.

Дослідження автономії набуває особливої актуальності в умовах сучасних політичних трансформацій, коли глобалізація та регіональні особливості вступають у складний взаємозв'язок. Важливим аспектом є порівняльний аналіз форм автономії, їхнього впливу на державний устрій, позитивних і негативних наслідків та можливостей впровадження в Україні.

Автономія в юридичному сенсі визначається як особливий правовий режим, що надає територіальним або організаційним одиницям певну самостійність у вирішенні внутрішніх питань. Вона є проявом принципу субсидіарності, що дозволяє оптимізувати баланс між централізованою владою та місцевим самоврядуванням.

Правове регулювання автономних утворень охоплює визначення їхніх повноважень, механізмів взаємодії з центральною владою та гарантій реалізації соціальних і культурних прав. Автономія може мати різний рівень впливу – від культурної самостійності до значної політичної незалежності. Вона завжди була інструментом пристосування державних структур до етнічного, мовного та культурного різноманіття населення. Наприклад, в Іспанії після падіння режиму Франко було впроваджено систему регіональної автономії, яка

враховувала потреби Каталонії, Країни Басків та інших національних спільнот.

У період деколонізації автономія стала компромісною формою управління колишніми колоніями, дозволяючи їм зберігати зв'язки з метрополією, зокрема у Франції, Великій Британії та Нідерландах.

Автономні утворення можна поділити на кілька категорій: **Персональна автономія** – стосується груп, що розкидані по всій території держави. Наприклад, культурні чи мовні автономії, які діють через спеціалізовані органи самоврядування. **Корпоративна автономія** – характерна для етнічних груп, що мають значну чисельність у певних регіонах, передбачає гарантоване представництво у місцевих органах влади. **Територіальна автономія** – застосовується до регіонів із компактним проживанням певної етнічної чи мовної спільноти. Вона може мати як адміністративний, так і політичний характер.

Розглядаючи історію виникнення сучасних автономій, виокремлюють чотири передумови їх формування:

По-перше, коли сама держава зазнала загальної трансформації, як це відбулося в Іспанії після закінчення режиму Франко 1975 року, в Молдові та Україні після розпаду Радянського Союзу 1991 року, в Італії та Португалії, коли диктаторські та автократичні режими в 1948 та 1974 роках були замінені демократичними.

По-друге, надання автономії в процесі деколонізації, коли з тих чи інших причин колишні колонії не формували суверенної держави (Гренландія, Нідерландські Антильські острови до 2010 року, Нова Каледонія і Французька Полінезія).

По-третє, автономія була надана в результаті порозуміння між державою та відповідним регіоном у поєднанні з тиском з боку іншої держави (Південний Тіроль, Аландські острови, Автономна Республіка Крим).

По-четверте, внаслідок жорстких суперечок і конфліктів, що іноді переростали в насильницькі: Країна Басків (900 жертв протягом 1969–2003 років), Північна Ірландія (близько 3 тис. жертв з 1972 по 2005 роки), Корсика, де з 1970-х років продовжується насильство [1].

Досвід різних країн демонструє, що автономія є дієвим механізмом для стабілізації міжетнічних відносин та розвитку регіонів. До прикладу, автономія Аландських островів у Фінляндії забезпечує культурну самобутність та економічний розвиток регіону.

Однак існують і ризики. Каталонія та Країна Басків в Іспанії демонструють, що розширення автономних прав може призвести до сепаратистських настроїв. Це свідчить про необхідність встановлення чітких правових меж для автономії, що дозволяють забезпечити баланс між самоврядуванням і національною єдністю.

Міжнародне право визначає право на самовизначення народів, однак воно не може суперечити принципам територіальної цілісності

держави. У цьому контексті автономія є певного роду компромісним рішенням, що дозволяє задовольнити культурні та соціальні потреби меншин без загрози розпаду держави.

Важливим є також механізм демократичного волевиявлення, що включає референдуми, громадські обговорення та участь у виборах, що забезпечує легітимність автономних утворень як на внутрішньому, так і міжнародному рівнях.

Серед багатьох теоретичних проблем сучасного державотворення, що потребують глибокого дослідження й узагальнення, важливе місце посідає комплексна проблема правового статусу автономних утворень. Підставою для такого висновку служить проведений порівняльний аналіз майже 100 держав світу, які мають у своєму складі автономні утворення. Його результати свідчать про принаймні дві характерні риси: по-перше, про надзвичайну багатоманітність форм автономій, яка особливо зросла в кінці ХХ століття; по-друге, про їх плинність і мінливість у процесі державотворення. [2, с. 20]

В Україні питання автономії є надзвичайно чутливим, особливо у зв'язку з ситуацією в Криму та викликами територіальної цілісності. Наразі існує законодавча база для захисту прав корінних народів, таких як кримські татари, караїми, однак необхідна подальша розробка механізмів реалізації автономії в межах унітарної держави.

Перспективними напрямками є:

- розробка правових механізмів для врахування культурних особливостей регіонів;
- розширення можливостей місцевого самоврядування без ризику федералізації;
- інтеграція міжнародного досвіду в законодавство України.

Автономія може сприяти соціально-економічному розвитку, залученню інвестицій і збереженню культурної спадщини. Однак існують і загрози, пов'язані з можливістю дестабілізації державного устрою через надмірну політизацію автономних рухів.

Для України важливо знайти баланс між наданням автономних прав і збереженням територіальної цілісності, що потребує ґрунтовного правового регулювання.

Правова позиція Конституційного Суду України щодо права народів на самовизначення аналогічна й повністю відповідає змісту основних принципів міжнародного права та його доктрині. Як зазначено в абзацах 1 пп. 3.3 п. 3 рішення по справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя»: *«згідно із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права народи мають право на самовизначення, яке не*

повинне тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які порушують чи підривають (повністю або частково) територіальну цілісність або політичну єдність суверенних незалежних держав, які дотримуються принципу рівноправ'я і самовизначення народів і внаслідок цього мають уряди, які представляють інтереси всього народу на їх території без будь-яких відмінностей».

Отже, автономія є важливим правовим механізмом, що дозволяє забезпечити права етнічних та регіональних спільнот. Досвід інших країн свідчить, що успішна автономія можлива лише за умови чіткої правової регламентації та ефективної взаємодії з центральною владою.

Для України важливо ще до деокупації Кримського півострову розробити відповідні моделі автономії, що враховують історичний досвід, сучасні виклики та міжнародні стандарти. Зазначене сприятиме стабільному розвитку держави, інтеграції культурно різноманітних спільнот і збереженню єдності країни, що є ключовим аспектом демократичного розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Бориславська О. М. Територіальна автономія, регіоналізація та проблеми політичної сецесії в Європі. Конституційний процес в Україні та світі: електрон. наук. вид. 2017. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2017/terytorialna-avtonomiia-rehionalizatsiia-problemy-politychnoi-setsesii-yevropi/> (дата звернення: 21.03.2025).

2. Мяловицька Н. А. Теоретичні проблеми правового статусу автономних утворень у сучасних державах світу. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 21 : *Юридичні науки*. С. 20–23.

3. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2014 від 20.03.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-14#Text> (дата звернення: 21.03.2025).